

ilahiyat akademi

Sayı: 20, 2024, 161-187.

Issue: 20, 2024, 161-187.

Depremın Kur'ân Bağlamında Hikmet Cihetiyle Değerlendirilmesi

Evaluation of Earthquake with Wisdom in the Context of the Qur'ân

Hasan Bulut

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Asst. Prof., Gaziantep Islamic Science and Technology University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Reading The Qur'ân and Qirâ'ât Science, Gaziantep/Türkiye

hasanbulut1244@gmail.com | ORCID: [0009-0001-4293-1562](https://orcid.org/0009-0001-4293-1562) | ROR ID: [04nvpv675](https://ror.org/04nvpv675)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

13 Temmuz 2024 13 July 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

25 Ekim 2024 25 October 2024

Yayın Tarihi Date Published

26 Aralık 2024 26 December 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hasan Bulut).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hasan Bulut).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

Bulut, Hasan. "Depremın Kur'ân Bağlamında Hikmet Cihetiyle Değerlendirilmesi". *İlahiyat Akademi* 20 (Aralık 2024), 161-187. DOI: [10.52886/ilak.1515867](https://doi.org/10.52886/ilak.1515867)

Bulut, Hasan. "Evaluation of Earthquake with Wisdom in the Context of the Quran". *Theological Academia* 20 (December 2024), 161-187. DOI: [10.52886/ilak.1515867](https://doi.org/10.52886/ilak.1515867)

Öz

Yeryüzü canlılar için yaşama elverişli bir biçimde tanzim edilmiştir. Dünyanın imtihan yurdu olması hasebiyle de insanlar zaman zaman farklı türden musibet veya doğal afetler ile sınanmaktadır. Bu hadiselerden birisi Kur'ân'da başta zelzele olmak üzere çeşitli kavramlarla ifade edilen depremlerdir. Yeryüzünün canlı bir organizma olduğu dikkate alındığında onun sarsıntılarla değişime maruz kalması gayet tabiidir. Ancak bu depremlerin tek müsebbibi ne dünyanın olağan hareketleri ne de diğer canlı varlıklardır. Yeryüzünde cereyan eden bu olayların gerçekleşmesinde Yüce Allah'ın irade, kudret ve hikmeti tecelli etmekle birlikte kusur ve ihmalkârlıktan dolayı oluşan zararda da insanoğlunun payına düşmektedir. İslâm âlimleri Kur'ân ve sünnetten ilgili nasları göz önünde bulundurarak depremlerin oluş hikmetleri konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Kimisi bu olayların ceza, kimisi ikaz, kimisi ibret ve kimisi de imtihan maksatlı olduğunu söylese de depremin ceza amaçlı olduğu düşüncesi hariç diğer hususlarda çoğunlukla aynı veya benzer meyanda kanaatler ileri sürülmüştür. Depremin işlenen suçların bir cezası olup-olmadığına dair ihtilaf olmakla birlikte bu olayın, Allah'ın takdir ettiği yasalar çerçevesinde gerçekleştiği, bunda mutlak etkin ve yetkin gücün Allah (c.c.) olduğu konusunda ittifak sağlanmıştır. Ancak bu farklı görüşlerin Kur'ân, sünnet ve akli delillerle uzlaştırılması mümkündür. Bu minvalde toptancı bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmak yanlış inanç ve anlayışların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Zira Kur'ân ve sünnette yer alan hakikatler, akla ve mantığa tezat teşkil etmez. Bu itibarla Kur'ân, depremi doğal bir afet olarak adlandırmakla birlikte kendisinden ders ve ibretler çıkarılması gereken bir ikaz aracı, çarpıcı mesajlar ihtiva eden bir imtihan olarak da söz etmiştir. Yüce Allah, hikmetinin bir gereği olarak zahiri sebepleri yaptıklarına birer perde kıldığı için Onun (c.c.) hikmetine tam olarak vakıf olmak neredeyse imkânsızdır. Çünkü dünya hikmet ve imtihan yurdudur, ceza ve mükâfat yeri değildir. Aksi bir durum söz konusu olmuş olsaydı yeryüzünde günah işleyen, zulmeden her bir insan derhal cezalandırılır ya da helak olurdu. Bu sebeple insan, sınırlı kapasitesiyle ilgili naslar çerçevesinde ancak bazı hikmetleri kısmen kavrayabilir ki bu durum onun dârü'l-hikmette yaşam sürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada; deprem manasında geçen kelimelerin Kur'ân'daki kullanımlarına yer verilmekte, deprem ve benzeri hadiselerle maruz kalan önceki ümmetlerin hangi sebepler yüzünden helak oldukları, depremlerin hangi dini kavramlarla ilişkilendirildiği İslâm âlimlerinin yorumları ile izah edilmektedir. Ayrıca konu hakkında yapılan anket çalışmaları da dikkate alınarak akli ve nakli delillerden hareketle en sahih değerlendirmeler yapılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı depremlerin doğal birer afet mi, ilahî birer ceza mı, ibret alınması gereken bir hadise mi veya varsa başka nedenler mi olduklarına cevap bulmaya çalışmak ve ulaşılan sonuçları doküman analizi yöntemiyle uzlaştırmaya çaba sarf etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, Hikmet, Doğal Afet, Deprem.

Abstract

The earth was organized in a way that it is suitable for living beings. Since the world is a land of testing, people are tested from time to time with different kinds of calamities or natural disasters. One of these events is earthquakes, which are expressed in the Qur'ân with various concepts, especially zalzala (earthquake). Considering that the earth is a living organism, it is quite natural that it is subject to change with earthquakes. However, the sole cause of these earthquakes is neither the normal movements of the earth nor other living beings. While the will, power and wisdom of Almighty Allâh are manifested in the realization of these events that take place on earth, human beings also bear the share of the damage caused by fault and negligence. Islamic scholars have expressed different opinions about the reasons why earthquakes occur, taking into account the relevant texts from the Qur'ân and the sunnah. Although some say that these events are for punishment, some say for warning, some say for example to others, and some say for testing purposes, mostly the same or similar opinions have been put forward, except for the idea that the earthquake was for punishment. Although there is disagreement as to whether earthquake is a punishment for the crimes committed or not, there is an agreement that this event took place within the framework of the laws determined by Allâh and that Allâh (swt) has the absolute effective and competent power in this matter. However, it is possible to reconcile these different views with the Qur'ân, sunnah and rational evidence. Approaching the issue from a broad perspective leads to the emergence of wrong beliefs and understandings. However we know that the truths contained in the Qur'ân and the Sunnah do not contradict reason and logic. In this respect, although the Qur'ân calls the earthquake a natural disaster, it also mentions it as a warning tool from which lessons and warnings should be drawn, and as a test containing striking messages. Since Almighty Allâh, as a requirement of his wisdom, makes apparent causes veils for his actions, it is almost impossible to fully understand his wisdom. Because the world is the land of wisdom and testing, not the place of punishment and reward. If the opposite were the case, every person on earth who committed sins and oppressed would be punished or destroyed immediately. For this reason, man can only partially comprehend some wisdom within the framework of the texts related to his limited capacity, and this is due to his living in Dâr al-Ḥikma (house of wisdom). In this study; The usage of the words meaning earthquake in the Qur'ân, the reasons why previous ummahs that were exposed to earthquakes and similar events were destroyed, and what religious conceptions are associated with earthquake are explained with the comments of Islamic scholars. In addition, the most accurate evaluations are made based on rational and transmitted evidence, taking into account the survey studies conducted on the subject. Therefore, the aim of the study is to try to find an answer to whether earthquakes are natural disasters, divine punishments, events that need to be taken as a lesson, or other reasons, if any, and to try to reconcile the results with the document analysis method.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Wisdom, Natural Disaster, Earthquake.

Giriş

Kâinata cereyan eden her olayın Allah'ın (c.c.) ilim, irade ve kudretiyle gerçekleştiği, bütün fiil ve tasarrufu mutlak adalet ve hayır üzere olduğu evrenin kusursuz nizamından anlaşılmaktadır. Yüce Allah bu nizamın sürdürülebilmesi adına deprem gibi bazı tabii olayların gerçekleşmesini takdir etmiş, fay kırılması gibi sebepleri ise depremler için birer perde kılmıştır. Dolayısıyla bu zahiri sebeplere nisbî bir pay vermiştir.¹ Bu yönüyle bakıldığında fay kırılmalarının ya da yer hareketlerinin görünürde depremler için birer sebep teşkil ettiği söylenebilir. Bu olay ve sebeplerin ortaya çıkarılmasında etkin güç yalnızca Yüce Allah'tır (c.c.) ve tüm bunlar, Allah'ın (c.c.) doğaya koyduğu kanunların bir parçasıdır. Ancak bu gibi olayların teşekkülü esnasında meydana gelen hasarın büyüklüğü-küçüklüğü insanların aldıkları tedbirlere göre değişkenlik arz etmektedir. Depremlerin vuku bulmasında ise insanlarca bilinen ve bilinmeyen pek çok hikmetler vardır.

Deprem gibi olaylar, fiziksel ve jeolojik açıklamasının² yanı sıra Allah'ın (c.c.) kudretini gösteren, doğadaki nizam içinde gelişen tabii olaylardır. Bununla birlikte depremlerin insanlar için bir; ibret, ikaz, rahmet, imtihan ve ilahî azap gibi hikmetlere matuf olduğu da ifade edilmektedir.³ Ancak zahiri sebebi insanlar tarafından bilinsin veya bilinmesin doğal afetleri sadece tek taraflı, spesifik ve neden-sonuç ilişkisi denkleminde ele almak her zaman insanı doğru bir sonuca götürmez.⁴ Bu yöntem yerine Kur'an bütünlüğü çerçevesinde ve bilimsel veriler eşliğinde konuyu incelemek en tutarlı bir yaklaşım tarzıdır. Çünkü olayların görünen yüzü olduğu gibi görünmeyen arka yüzü de vardır. Bu arka plan ise sadece Yüce Allah'ın sınırsız ilmine münhasırdır. Dolayısıyla insanoğlu, jeolojik açıklamalar bir yana, doğal afetlerin verilmiş hikmetine ancak Allah'ın (cc) bildirdiği kadarıyla vakıf olabilmektedir.

Yapılan literatür taramasında deprem vakasının insan tutum ve davranışları üzerindeki etkisinin genellikle nitel ve nicel açılardan incelendiği, dini bağlamda ise Kur'an'a göre deprem, dinsel açıdan depremler, depremle helak edilen kavimler, kader-deprem ilişkisi, günah-deprem ilişkisi gibi yönlerden tahlil edildiği müşahede edilmiştir. Tüm bu çalışmalara dayanarak İslâm âlimlerinin depremi bir ikaz, imtihan, ibret ve tehdit amaçlı tabii bir afet olarak gördüklerini ancak depremin günah ve suçların bir cezası olup-olmadığı hususunda ihtilaf ettiklerini söyleyebiliriz. Buradan hareketle depremin hikmet bağlamında yeterince ele

¹ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2011), 244-245.

² Depremin oluş şekli ve jeolojik açıklamasına dair detaylı bilgi için bk. Sepanta Naimi vd., "Olası İstanbul Depremi ve Kentsel Dönüşüm Çalışmaları ve Alınan Önlemlerin İrdelenmesi", *Aurum Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi* 5/1 (2021), 89-108; Matthys Levyi vd., *Deprem Kuşağı Deprem Nedir? Ne Değildir?*, çev. Turgut Gürer (İstanbul: Doğan Kitabevi, 1995), 12; Ülben Ezen, "Depremin Fiziksel Mekanizması", *İstanbul Ticaret Odası Fen Bilimleri Dergisi* 7/1 (2005), 85-91.

³ Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Keşfü's-salsale an vasfi'z-zelzele*, thk. Muhammed Kemalüddin İzzeddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 151.

⁴ Mehmet Salmazzem, "Kur'an Perspektifinden Dünyevî Afetler ve Deprem", *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, ed. Tecelli Karasu - Mahsum AYTEPE (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 88.

alınmadığı araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir. Bu itibarla çalışmada zelzele ile aynı anlamda kullanılan depremin tanımına, din ile olan ilişkisine, Kur'ân'da hangi kelime ve anlamlarda kullanıldığına yer verilecek sonrasında ise depremlerin doğal afet ve ilahî hikmet boyutları değerlendirilecektir. Çalışmada analiz, sentez, kıyas, tümevarım, tümdengelim gibi metotlardan yararlanılarak depremin ekseriyetle beşerî ve ilahî hikmet yönlerine dikkat çekilecektir. Ayrıca klasik ve çağdaş kaynaklardan istifade yoluna gidilerek İslâm âlimlerinin, depremi bir ceza olarak görüp-görmediklerine dair görüşleri panoramik bir perspektifle uzlaştırılmaya çalışılacaktır.

1. Deprem ve İlahî Hikmet Kavramları

Deprem Arapça'daki karşılığı zelzeledir. Zelzele, "zelle" sözcüğünden türetilmiştir. Zelle, ayak sürçmek ve kasıt olmadan sevaptan hataya meyletmek anlamındadır.⁵ Zelzele ise; sallanmak ve titremek manasına gelir. Bu kelimedeki harflerin tekrarı, ondaki titreme halinin devamına işarettir.⁶ Buna göre zelle mutat hareketler, zelzele ise tekrar anlamını içermekle birlikte, kapsamlı, güçlü hareketler için kullanılır. Zelzele, eylemsel olarak bir şeyi sarsan, belâ ve şiddet anlamını da içermektedir.⁷ Dolayısıyla Kur'ân'ın zelzele olarak adlandırdığı deprem, deprenmek fiilinden türetilen bir isim olup etkili bir şekilde kımıldanma demektir.

Terim olarak deprem, "Yer içindeki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması neticesinde teşekkül eden yer değiştirme hareketinin neden olduğu karmaşık, elastiki dalga hareketleri"⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Yerin altındaki magma tabakası üzerindeki levhalar devamlı hareket halindedir. Kıtaların hareketiyle plato sınırlarındaki sürtünmeden ortaya çıkan kinetik enerji büyük bir güçle boşalır ve yer katmanlarında teşekkül eden şok dalgalarıyla deprem olayı meydana gelir. Deprem enerjisinin boşalmaya başladığı, sismik dalgaların çıkış kaynağı olan noktaya depremin merkezi veya odak noktası, bu noktanın yeryüzündeki izdüşümüne depremin merkez üssü denir. Depremin oluşmasını, deprem dalgalarının yayılmasını, deprem aletlerini ve depremle ilgili diğer konuları inceleyen bilim dalına "sismoloji", deprem dalgalarını belirleyen alete "sismometre"

⁵ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî vd. (b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 7/348; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 11/308; Hüseyin Remzi, *Ahtar-ı Kebîr* (Kütahya: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1309), 437.

⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/350; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 382.

⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/348-350; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/308.

⁸ Bruce A. Bolt, *Depremler*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, 2008), 98-101; Eşref Atabey, *Deprem* (Ankara: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2000), 16-17; Fikret Karaman, "Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci", *Diyanet İlmî Dergisi* 56/3 (2020), 908; Tuncay Taymaz, "Deprem", *Cotigo Dergisi* 20 (1999), 72.

(sismograf), algılanan dalgaların kayıtlarına “sismogram” adı verilir.⁹ Oluş sebeplerine göre değişik deprem türleri vardır. Magma üzerindeki levhaların hareketi sonucu meydana gelen depremlere “tektonik depremler” denir. Depremlerin büyük bir kısmı bu gruba girer. İkinci tip depremler volkanların püskürmesiyle ortaya çıkan volkanik depremlerdir. Çöküntü depremler adı verilen üçüncü tipteki depremler ise yer altındaki boşlukların tavan blokunun çökmesiyle gerçekleşir. Odağı deniz dibinde bulunan depremlerden sonra denizlerde oluşan uzun periyotlu dalgalara “tsunami” denir.”¹⁰ Fiziksel anlamda tüm bu olayların oluş nedenleri genellikle dünyanın içyapısından kaynaklanmaktadır.¹¹

Hikmet kelimesi, insanın gücü ölçüsünde nesnelerin içyüzlerini ve hakikatlerini bilmesidir.¹² Ayrıca hikmet, cehalete mani olmak, en üstün bilgiyle bilmek anlamı da taşır.¹³ İlahî hikmet ise “beşerî güç ve iradenin yönlendiremediği, kontrol edemediği, maddeden soyutlanmış ontolojik gerçekliğe sahip varlıkların içyüzünü araştıran metafizik bir ilmin adı” olarak tanımlanır.¹⁴ Buna göre eşyanın iç yüzünü kavramaya çalışmak hikmet; eşyayı bilmek ve yaratılış gayesine tam olarak vakıf olmak ise ilâhî hikmet kapsamına girmektedir. Bu kapsamda insan, olayların iç yüzünü kısmen kavrayabilir, Yüce Allah ise mutlak manada eşyanın ve olayların künhüne vakıf olup ezeli ilmiyle her şeyi her yönüyle kuşatır. Kur’ân’da hikmet kelimesi dört yerde geçmekte olup; bilgi, öğüt,¹⁵ anlayış ve faydalı ilim,¹⁶ nübüvvet,¹⁷ sağlam, doğru sözlerle dolu Kur’ân¹⁸ anlamında beyan edilmektedir. Ancak çalışmada beşerî ve ilahî hikmet kavramları genellikle depremin iç yüzünü kavrama boyutu çerçevesinde irdelenecektir.

⁹ Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KOERİ BOUN), “Depremle İlgili Teknik Bilgiler” (10 Ekim 2024).

¹⁰ Ramazan Demirtaş - Cenk Erkmen, *Deprem ve Jeoloji* (Ankara: Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları, 2000), 57-58; Coşkun İşçi, “Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?”, *Journal of Yaşar University* 3/9 (2008), 961; Yavuz Unat, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/231.

¹¹ Demirtaş - Erkmen, *Deprem ve Jeoloji*, 1; Salmazzem, “Kur’ân Perspektifinden Dünyevî Âfetler ve Deprem”, 101-102.

¹² Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rîfât* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 91.

¹³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisü'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/91.

¹⁴ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rîfât*, 91; İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503.

¹⁵ el-Bakara 2/231.

¹⁶ Lokmân 31/12.

¹⁷ en-Nisâ 4/54.

¹⁸ en-Nahl 16/125.

2. Kur'ân-ı Kerim'de Deprem Olgusu

Kur'ân'da açıkça depremden söz eden âyetlere rastlanmamakta ancak deprem ile ilişkilendirilen birbirinden farklı kavramlardan söz edilmektedir.¹⁹ Bu kavramlardan bazıları; sarsıntı manasında kullanılan (رجف-زلزلة),²⁰ çökme, göçme, yere batırma anlamında (خسف)²¹ ve altını üstüne getirme manasındaki (عَالِيَهَا سَافِلَهَا)²² gibi ifadelerdir. Farklı kalıplarda gelen (رجف) kelimesi Kur'ân'da dört yerde sarsıntı anlamında geçmektedir.²³ Burada deprem ile ilişkilendirilen bazı âyet ve kavramlar gruplandırılarak İslâm bilginlerinin görüşleriyle izah edilecektir.

2.1. Geçmiş Kavimleri Helak Eden Depremler

Helak kelimesi Kur'ân'da; kaybetmek,²⁴ değişime uğramak,²⁵ ölmek²⁶ ve yok olmak²⁷ anlamlarında geçmektedir. Ancak geçmiş ümmetlerin helak edilmesi ile genellikle onların topluca ölmeleri, yok edilmeleri manası kastedilmiştir.²⁸ Geçmişte yaşayan kavimlere Allah (c.c.) tarafından birer peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerden her biri ümmetlerini tevhit inancına davet etmiş, onlardan kimi iman etmiş kimi de iman etmemekle birlikte her türlü azgınlıkta bulunmaktan da geri durmamıştı. Sonuç itibarıyla bu kavimlerden pek çoğu; altını üstüne getirmek, yerin altından azap göndermek, kuvvetli sarsıntı ile yakalamak, binaların temelini çökertmek gibi farklı kavramlarla ifade edilen deprem türleri ile helak edilmişlerdir. Örneğin Lût kavmi kendilerine gönderilen Hz. Lût'u yalanlamakla birlikte eşcinsellik fiil ve yönelimleri ile kötü bir çıkış açmışlardı. Yüce Allah onları sayha ve altını üstüne getirmekle helak etmiştir.²⁹ Konuyla ilgili âyet şöyledir: "(Azap) emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik (جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا). Üzerine de Rabbinin katında işaretleymiş pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırdık. Bunlar zalimlerden uzak değildir."³⁰

Hz. Cebrâil, Lût kavminin şehirlerinin altını üstüne getirerek helak etti. Lût kavminin eşcinselliğinin karşılığı sadece altını üstüne getirilmekle (عَالِيَهَا سَافِلَهَا)

¹⁹ Mutlu Saylık, "Kur'an'da Depremle Helâk Edilen Kavimler", *Dicle İlahiyat Dergisi* 19/2 (2017), 138.

²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 344.

²¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 282.

²² Hûd 11/82-83.

²³ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Muhsin Bidarfur (Kum: İntişaratu Bidar, 1412/1990), 333. Söz konusu âyetler, daha sonraki konularda değerlendirileceği için burada ayrıca kendilerine yer verilmemiştir.

²⁴ el-Hâkka 69/29.

²⁵ el-Bakara 2/205.

²⁶ en-Nisâ 4/176.

²⁷ el-Kasas 28/88.

²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 844.

²⁹ el-Hicr 15/73-74.

³⁰ Hûd 11/82-83.

kalmamış aynı zamanda üzerlerine taşlar yağdırılmıştı. Bu durum onların yaptığı işin ne denli kötü olduğunu göstermektedir. Âyet, günümüzde söz konusu fiili işleyenlerin bu gibi olaylardan ders ve ibretler çıkarmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. Allah (c.c.) burada Kureyşlilere tehditte bulunarak bu gibi taşların kendilerine de isabet edebileceğini hatırlatmaktadır. Konu ile ilgili Hz. Peygamber: “Ümmetimin sonları arasında erkekleri erkeklerle, kadınları da kadınlarla yetinen kimseler olacaktır. Eğer böyle bir şey olursa o takdirde onlar için Lût kavminin azabını, Allah'ın üzerlerine pışmış çamurdan taş yağdırma azabını gözetleyiniz”³¹ buyurduktan sonra mezkûr âyeti okumuştur. Bu şehirlerin Şam ile Medine arasındaki bir bölgede yer aldığı, yağdırılan taşların ise Hz. Cebrâil'in şehirleri yükselttiği esnada gönderdiği taşlar olduğu söylenmiştir.³² Geçmiş ümmetler söz konusu afetlere maruz kaldıkları halde günümüzde zina ve eşcinsellik gibi fiiller daha da artmasına rağmen üzerimize taşların yağdırılmaması Allah'ın (c.c.) bir va'di olarak insanlara mühlet tanınmasındandır.³³ Yoksa O'nun bu yaşananlardan -hâşâ-habersiz ve kudretsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Ayrıca dünya mükellefiyet yurdu olduğu için işlenen suçların cezası hemen verilmemekte bunların tam olarak cezası ahiret yurduna bırakılmaktadır. “Ben, Rabbimden, benim ümmetimi helâk etmemesini istedim. Rabbim benim bu duamı kabul buyurdu. Dedi ki: ‘Onların helaki kendi aralarında olacaktır. Günah işledikleri zaman ben onları birbirine düşürecek ve vurduracağım.’ Ben bunun da kalkmasını diledim; ama Rabbim, bunu kaldırmadı.”³⁴ Burada İslâm ümmetinin toplu helak olmaktan korunduğu bildirilmektedir. Ancak bu durum kısmî, bölgesel afetlerin de kesin olarak gerçekleşmeyeceği anlamında yorumlanmamalıdır.

“De ki: “O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) - مِنْ تَحْتِ - *bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya gücü yetendir...*”³⁵ Âyette Allah'a ortak koşan, O'nun nimetlerine nankörlük eden Mekke Müşriklerin gökten veya yerden bir azap çeşidi ile karşılaşabilecekleri tehdidinde bulunulmuştur. Bazı müfessirler, “ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe” ifadesiyle zelzele, deprem azabının kastedildiğini belirtmiş, gerekçe olarak da insanların şirk ve nankörlüklerini göstermişlerdir.³⁶

³¹ Alaaddîn Alî b. Hüsâmeddîn ibn Kâdi el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayânî – Safvet Elseka (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 14/226.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî – İbrâhîm Atfeş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 9/81-83; Ebû Abdullah Muhammed b. Amr Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l- kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 18/383.

³³ bk. Fâtır 35/45; en-Nahl 16/61.

³⁴ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî el-Müslim, *el-Câmiü's-sahîh (Sahîh-i Müslim)*, thk. Ahmed b. Rif'at vd. (İstanbul: Dâru't-Tabâati'l-Âmira, 1334/1913), “Fiten”, 20.

³⁵ el-En'âm 6/65.

³⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Şakir (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turas, 1431/2009), 11/416; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l- kebîr)*, 13/20.

Hiz. Şuayb, Medyen halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Onlar, onun peygamberliğini yalanlamış, ölçü ve tartıya riayet etmeyerek insanlara zulmetmekte haddini aşmışlardır. Bunun üzerine onların deprem ile helak oldukları şöyle bildirilmiştir:³⁷ “Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da (فَأَخَذَهُمُ الرَّجْفَةُ) yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar...”³⁸ Burada Medyen halkının şiddetli deprem (الرَّجْفَةُ) ile helak edilmeleri, peygamberlerini yalanlamaları, ölçü ve tartıda haksızlıkta bulunmaları sebep olarak zikredilmiştir. Semûd kavmi de kendilerine gönderilen Hiz. Sâlih'in peygamberliğini yalanlamaları ve bir mucize olarak gösterilen deveyi kesmeleri üzerine şiddetli bir deprem ile helak olmuşlardır.³⁹ “Onlardan öncekiler düzen kurmuşlardı. Bunun üzerine Allah, binalarının temelini çökertti de tavanları başlarına yıkıldı (فَأَتَى اللَّهَ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ)...”⁴⁰ Âyette geçen “tuzak, düzen kuran kimsenin” Nemrud b. Ken'an olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu ifadenin gerçek Müslümanlara her çeşit tuzak kuran tüm “batıl ehli” kimseleri kapsadığı daha doğru bir görüş olarak belirtilmiştir. Buna göre söz konusu kimseler Allah'ı (c.c.) inkâr etmeleri sebebiyle binalarını temellerinden ve direklerinden söken bir zelzele ile helak edilmişlerdir.⁴¹ “Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var (وَمِنْهُمْ مَّنْ حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ). Onlardan suda boğduklarımız var...”⁴² Önceki milletlerden Lût kavmi Allah (c.c.) tarafından taş yağmuruna tutulmuş, Hûd, Semûd, Sâlih (as) kavimleri korkunç bir çığlık ile birlikte şiddetli bir sarsıntıyla (حَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ) helak edilmiş, Kârûn ve arkadaşları yerin dibine geçirilmiş, Nûh kavmi, Firavun ve askerleri ise suda boğulmuşlardır. Kârûn büyüklük taslayarak iman etmeye yanaşmamış, Hiz. Mûsâ'ya iftira atmış⁴³ ve sonuçta malıyla birlikte bir gecede yerin dibine geçirilmiştir.⁴⁴ Burada yerin dibine geçirilme hadisesi deprem ile benzerlik gösterdiği için aynı kategoride ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber'in risaletini inkâr eden ve ahiretin varlığına inanmayan Mekkeli Müşrikler Kur'ân'da şöyle tehdit edilmişlerdir: “Onlar, önlerindeki ve arkalarındaki göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçirir (إِنْ نَّشَاءُ نُخَسِّفْ بِهِمْ)

³⁷ Alaadîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi maânî't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/229.

³⁸ el-A'râf 7/91-92.

³⁹ el-A'râf 7/78; Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü ehli's-sünne)*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 4/484; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'el-Begavî, *Maâlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (b.y.: Dâru't-Tayyibetü lî'n-Neşr, 1417), 3/249.

⁴⁰ en-Nahl 16/26.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17/192; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 20/198.

⁴² el-Ankebût 29/40.

⁴³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî (Tarihu'r-rusul ve'l-mülûk)*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru'l-Maarif, 1387/1980), 1/448-450.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vîlâtü ehli's-sünne)*, 8/228.

(الأرض) veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda, Rabbine yönelen her kul için bir ibret vardır.”⁴⁵ Âyette söz konusu azgınlıklarına devam etmeleri halinde müşriklerin deprem ile yerin dibine geçirilebilecekleri (تُخْسَفُ) fiiliyle dile getirilmiştir. Yüce Allah için bu gibi azapları vermek son derece kolaydır. O (c.c.), bir şeye “ol” dedi mi o da hemen olur. ⁴⁶ Geçmişte helak edilen milletlerin pek çoğunun itikâdî ve amelî olmak üzere iki nedenden dolayı helak edildikleri anlaşılmaktadır. ⁴⁷ Hülâsa, geçmiş milletlerden bir kısmı, peygamberlerin davetlerine kulak tıkadıkları ve azgınlıklarına devam ettikleri için ahiretteki cezaları bir yana dünyada depremlerle ikaz edilmiş bazıları da helak edilmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber de Uhut Savaşı’nda müşriklerin zelzele ile helak edilmelerini isteyerek ⁴⁸ bu olayın imkân dâhilinde olduğuna dikkat çekmiştir. Yukarıda örnek kabilinden verilen âyetlerden hareketle İslâm âlimlerinin pek çoğu geçmişte helak edilen bazı toplulukların, işledikleri günahlar yüzünden literal anlamda tarih sahnesinden silindikleri kanısına varmış ve bu durumu depremin günahlar için bir ceza olabileceğine delil göstermişlerdir. Ayrıca söz konusu helak olaylarından ders ve ibretler çıkarılmasına, toplu helak olmasa bile bu ümmetin lokal bazlı doğal afetlerle her daim karşılaşabileceklerine telmihte bulunulmuştur.

2.2. Kıyamet Tasvirlerinde Depremler

“Kıyamet” kelimesi Kur’ân’da, son saatin gelip çatması, ⁴⁹ kâinat düzeninin son bulması anlamında geçmektedir. ⁵⁰ Bu bağlamda Kur’ân, yeryüzünün şiddetle sarsılacağını kıyamet sahnelerinden ilk kesit olarak sunar. “Yeryüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu ve siz de üç sınıf olduğunuz zaman, O, (kimini) yükseltir, (kimini) alçaltır.” ⁵¹ Âyette geçen “yeryüzünün şiddetle sarsılması” ifadesi, “O vakıa olduğu zaman” ⁵² ifadesinden bedel olarak kıyamet anlamında yorumlanmış, daha sonraki tasvirler ise bu sarsıntıya bağlı olarak oluşmuş sahneler şeklinde anlaşılmıştır. ⁵³ “Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır)” ⁵⁴ âyetinde de kıyamet sahneleri insanın sınırlı idrakine sunulmuştur.

⁴⁵ Sebe’ 34/9.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/264; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. M. Nur Çetin vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 6/121.

⁴⁷ Salmazzem, “Kur’ân Perspektifinden Dünyevî Âfetler ve Deprem”, 100.

⁴⁸ Ebü’l-Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dayb el-Bağâ (Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “Cihad”, 98.

⁴⁹ er-Rûm 30/12.

⁵⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbu’l-Kur’ân*, 691.

⁵¹ Vâkıa 56/3-7.

⁵² Vâkıa 56/1.

⁵³ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407/1986), 4/456; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, 29/384.

⁵⁴ el-Fecr 89/21-22.

Başka âyetlerde kıyamet sarsıntısının insanları dehşete düşüreceğinden şöyle söz edilmektedir: *“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.”*⁵⁵ *“Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla.”*⁵⁶ *“Birinci üfleminin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üfleminin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözlerini korku bürür.”*⁵⁷ *“Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan «Ne oluyor buna!» dediği vakit, işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır.”*⁵⁸ Bu âyetler, yer sarsıntısı olarak tabir edilen depremlerin kıyametin nasıl anlaşılması gerektiğini kolaylaştırmaya dönüktür. Deprem, sarsılmaz gibi duran her şeyi kökünden sarsan, tarifi imkânsız korkunç bir tablodur. Bu tablo karşısında insan ne yapacağını bilemez bir vaziyette bir o yana bir bu yana kaçarak bir kurtuluş yolu bulmak için çırpınır ancak bir çare bulamaz.⁵⁹ Kur'ân canlandırdığı bu hareketli sahnelerle dinleyiciyi hemen etkisi altına almaktadır. Bu tasviri duyan insanın gösterdiği reaksiyonlarla bir portre çizmektedir.⁶⁰ Hz. Peygamber de depremlerin çoğalmasını kıyamet ile ilişkilendirerek⁶¹ bunların adeta büyük kıyametin provası olduğuna ve bir tehdit unsuru olarak görülmesine işaret etmiştir.

Kur'ân'da tasvir edilen kıyametin kopuşu büyük sarsıntı ve depremler ile başlayacağı ima edilmektedir. Nitekim ilgili âyetler, depremlerin makro planda kıyametin küçücük bir numunesini canlandırması bakımından çok manidardır. Başka bir deyişle dünyevî depremlerin, kıyametin kopuşu sırasındaki sarsıntıdan çok daha küçük ölçekte, belki milyonlarca defa küçültülmüş birer örneği mahiyetinde olduğu söylenebilir.⁶² Yapılan bir anket çalışmasına göre de depremi bilfiil yaşayanların %82'si bu olayı kıyamete ve sonrasına benzetmiştir.⁶³ Ancak buradaki tasvir ve teşbih insanın sadece olayı zihninde canlandırmasına imkân sağlamak için olabilir yoksa kıyamet zelzelesi mahiyet itibarıyla hiçbir şekilde dünyevi depremlere benzemez. Kur'ân bu tasvirlerde bulunurken insanoğlunun bunlardan ders ve ibretler çıkarmasını amaç edinmektedir. Dünyevî depremler

⁵⁵ el-Hac 22/1-2.

⁵⁶ el-Müzzemmil 73/14.

⁵⁷ en-Nâziât 79/6-9.

⁵⁸ el-Zilzâl 99/1-5.

⁵⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/542; Seyyid Kutup, *fi Zilzâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 10/538-539.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Yolcu- Ayşe Tokay, “Zilzâl Süresindeki Kıyamet Sahnesi ve Depremlerin Yol Açtığı Psikolojik Haller”, *SADAB I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2018, Antalya, 413-418.

⁶¹ Buhârî, “İstiska”, 27.

⁶² Hidâyet Aydar, “Bazı Kur'ân Âyetlerinin Işığı Altında Kocaeli Depreminde Bakış”, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 19-21 (1999), 111-121.

⁶³ Naci Kula, “Deprem ve Kıyamet Benzetmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 353.

küçük ölçekli olduğu halde bu denli korkunç ise kıyametin ne derece büyük ve korkunç olacağını böylece insan aklına havale etmektedir. Bu sahnelere şahit olan kimselerin de bu vahim tablo karşısında ne gibi tepkiler gösterdiklerine dikkat çekilmektedir.

2.3. Jeomorfolojik Döngüyü Etkileyen Depremler

Yüce Allah kâinatı mükemmel ve muntazam bir şekilde yaratmıştır. Evrendeki gezegenlerden biri olan dünyayı insanların yaşam alanı olarak tayin etmiştir. Dünyada var olan bütün mahlûkat insanoğlunun hizmetine sunulmuştur. Bunlardan hiçbiri boşuna yaratılmamış bilakis bunlar bir amaca matuf olarak varlık âlemindeki yerlerini almıştır. Bu varlıklardan biri de dağlardır. Dünyanın yaşanabilir bir yer olmasında dağların çok büyük yararları vardır. Kur'ân'da bu durum şöyle anlatılır: *“Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar (رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ) yerleştirdi...”*⁶⁴ *“Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik ve yol bulabilsinler diye ondan geçitler, yollar meydana getirdik.”*⁶⁵ *“Yarık yarık çatlamış yere andolsun.”*⁶⁶ *“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirdi...”*⁶⁷ Burada yeryüzünü ve içinde yaşayan insanları sarsıntılardan korumak için dağların yaratıldığından söz edilerek onların önemli bir jeolojik fonksiyonu üstlendiklerine vurgu yapılmaktadır. Âyetlerde geçen “رَوَاسِي” kelimesi bazı meâllerde “dağlar” şeklinde anlamlandırılırsa da “sabitleyiciler” manasındaki kullanımı bilimsel verilere ve Kur'ân bağlamına daha iyi uymaktadır.⁶⁸ Zira jeolojik verilere göre dağlar, yerin derinliklerine doğru uzanarak üstlendiği sabitleyici rol ile yeryüzünü sarsıntılara karşı daha iyi korumaktadır.⁶⁹

Dağlar suyun deposudur. Zararlı gazları tortulardan temizleyip süzmek, havayı arındırmak suretiyle havanın tarağı vazifesini görür. Toprağı bataklıktan ve denizin istilasından korur. Deprem sarsıntılarına karşı dağlar, dünyanın güneş etrafındaki yörüngesinden çıkmaması için onu dengede tutar ve insanları deprem sarsıntısına karşı korur. Dağlar; su, rüzgâr ve deprem gibi unsurların yeri hareket ettirmesini değil küresel düzlemde bir sarsıntıyı önler. Buna göre dağların yerin

⁶⁴ Lokmân 31/10.

⁶⁵ el-Enbiyâ 21/31.

⁶⁶ et-Târk 86/12.

⁶⁷ en-Nahl 16/15-16.

⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 18/435; Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü ehli's-sünne)*, 8/300; Hüseyin Yakar, “Kur'ân'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Âyetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Usul İslâm Araştırmaları Dergisi* 33 (2020), 107-108.

⁶⁹ bk. Reed Wicander, James S. Monroe, *Historical Geology Evolution of Earth & Life Through Time* (USA: Cengage Learning, 2016), 10-12, 40-43; Konrad B. Krauskopf- Arthur Beiser, *The Physical Universe* (New York: Mc Graw Hill, 2012), 539; John Langone vd., *Sayıların İcadından Sicim Teorisine: Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*, çev. Duygu Akın (İstanbul: NTV yayınları, 2008), 331; İhsan Ketin, *Genel Jeoloji Yerbilimlerine Giriş* (İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası, 1977), 1/539.

dairese hareketini engellediği belirtilmiştir. Çünkü yerin yuvarlak olduğu kesindir. Dağlar da bu kürenin üzerindeki çıkıntılardır. Yeryüzünün pürüzsüz ve çıkıntısız olması durumunda kendiliğinden ya da dış bir etkene bağlı olarak dairese şekilde hareket etmesi mümkündür. Ancak dünyanın merkezine doğru hareket eden kazık gibi dağlar, dünyanın dairese olarak dönmesine engel olmuştur.⁷⁰

Dağların bütün vazifeleri ve umumî hizmetleri o kadar büyük ve hikmetlidir ki akılları hayret içinde bırakır. Dağlar, Allah'ın (c.c.) emri ile yerin altında içsel bir değişim, dönüşüm geçirdikleri zaman volkanlar aracılığıyla enerjisini boşaltmış, gazabını ve hiddetini teskin etmiş, nefes almış olurlar. Bu yönüyle bakıldığında volkanlar, dünyanın sükûnet bacalarına benzetilebilir. Yeryüzü, dağların yarılma ve menfeziyle birlikte teneffüs edip zararlı olan sarsıntılardan ve yıkıcı depremlerden kurtulur. Böylece yeryüzünde yaşayan canlılar büyük çaplı yıkımlardan korunarak daha rahat yaşarlar. Mesela, gemilerin sarsıntıdan korunması ve dengelerinin sağlanması için üzerlerine direkler kurulmuştur. Aynen öyle de dağlar yeryüzünde -gemilerdeki direkler misali- vazife görürler. Kur'ân bu konuya şöyle temas etmektedir: *“Dağları da birer kazık yapmadık mı?”*,⁷¹ *“Yeryüzünde sabit dağlar diktik.”*,⁷² *“Dağları sapasağlam dikti.”*⁷³ Dağlar hayat sahiplerine lazım olan her tür kaynak, su, maden, madde, ilaç ve benzeri unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Bu unsurlar, o kadar hikmet, lütuf ve ihtiyatla hazırlanmış, donatılmış ve istif edilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hazineleri, ambarları ve hizmetkârları olduklarını apaçık bir şekilde ilan etmişlerdir.⁷⁴

Kur'ân, *“Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?”*⁷⁵ âyetiyle dağların kazığa benzetildiğini bildirmekte, modern jeolojik veriler de âyetin bu hükmünü te'yit etmektedir.⁷⁶ Bilim adamları, dağların sadece yüzey yükseltilerine sahip olmakla kalmadıkları, dağ kökü adıyla bilinen kısımlarıyla kendi boylarının on, on beş katı kadar yerin içlerine doğru uzandıklarını da çalışmalarlarıyla tespit etmişlerdir. Bilimsel bulgulara göre yeryüzünün dış çevresi magma üzerinde hareket eden plakalar halinde yayılmıştır.⁷⁷ Yerkürenin kendi eksenini etrafındaki dolanımının çok hızlı olmasından ötürü dağların sabitleştirici niteliği olmasaydı yüzen plakalar

⁷⁰ Râzî, *Mefâthü'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebir)*, 20/189; Nursi, *Sözler*, 526; Ketin, *Genel Jeoloji Yerbilimlerine Giriş*, 1/539; Yakar, *“Kur'ân'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Âyetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi”*, 114.

⁷¹ en-Nebe 78/7.

⁷² el-Hicr 15/19.

⁷³ en-Nâziât 79/32.

⁷⁴ Said Nursi, *Asâ-yı Mûsâ* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2017), 107.

⁷⁵ en-Nebe 78/6-7.

⁷⁶ Langone vd., *Sayıların İcadından Sicim Teorisine: Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*, 331; Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Teorat, İnciller ve Kur'ân*, çev. Mehmet Ali Sönmez (İstanbul: DİB Yayınları, 1987), 293; Ketin, *Genel Jeoloji Yerbilimlerine Giriş*, 1/539; Yakar, *“Kur'ân'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Âyetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi”*, 114.

⁷⁷ Wicander vd., *Historical Geology Evolution of Earth & Life Through Time*, 10-12, 40-43; Krauskopf vd., *The Physical Universe*, 539.

hareket eder, böylece yerkürede hayat olmazdı.⁷⁸ Bu sebeple Allah'ın (c.c.) bir ikramı olarak dağlar, kazık gibi fonksiyon üstlenerek kıtasal kütlelerin hareketini kesmekte ve yeryüzünü sarsıntılara karşı korumaktadır. Bunun yanı sıra dağların yeryüzünde depremlerin oluşuna tümüyle engel teşkil ettiği düşüncesinin doğru olmadığını ancak depremlerin sarsıntısını azaltıcı bir özelliğinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hülâsa Kur'ân'da deprem anlamında kullanılan kelimelerin; önceki ümmetlerin helak edilişi, kıyamet tasvirleri ve dağların koruyucu özelliği anlatılırken üç farklı manada geçtiği görülmektedir.

3. Depremın Din ile İlişkilendirilmesi

Tarih boyunca depremler, dini inanç ve kurumların etkin oldukları dönemlerde insanlar tarafından dinsel bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Deprem gibi doğal felaketlerin dini bir perspektifle ele alınması neredeyse tüm dinlerde ortak kabul görmüştür. Örneğin Mateos, 444/1053 senesinde vuku bulan Antakya depreminin şehirde yaygınlaşan zina yüzünden Yüce Yaratıcının verdiği bir ceza olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Tarihi Lizbon depremi sonrasında yapılan tartışmalar da bu hususta verilebilecek başka örneklerdendir. Tarihi verilere göre 1755'te Lizbon'da meydana gelen büyük depremde 15 binden fazla insan yaşamını yitirmişti. Deprem, insanların kilisede buldukları bir sırada gerçekleşmiş, 32 kilise yıkılmıştı. Hıristiyan dünyası o dönemlerde dini içerikli yorumlara fazlasıyla aşina idi. Farklı mezheplerden olan din adamları gibi Cizvit tarikatına bağlı din adamları depremin Lizbon'da ahlakın bozulmasından ötürü Yüce Allah'ın bir cezası olduğunu iddia etmiş, John Wesley (öl. 1791) de fiziki sebepler ne olursa olsun depremin meydana gelmesinde işlenen günahların etkili olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Tarihi süreç içerisinde depremin insanların günahları sebebiyle Yüce Yaratıcının bir ikazı olarak vuku bulunduğunu söyleyenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.⁸¹

İslâm tarihinde depremler hem fiziksel hem dini açıdan ele alınmıştır. Tabii felaketlerden ahlakî ve manevî dersler çıkarmaya çalışmak depremlerin din eksenli yorumlanmasında etkili olmuştur. Kur'ân'da anlatılan bazı ümmetlerin depremlerle helak edilmesi de din odaklı düşünce yapısının varlığına delil gösterilmiştir.⁸² Tarih kaynaklarına göre İslâm tarihinde sahabeden Ebû Derda'nın (öl. 32/652) Şam kadılığı yaptığı dönemde bir depremin gerçekleşmesi üzerine o, verdiği hutbede "Allah sizi

⁷⁸ Langone vd., *Sayıların İcadından Sicim Teorisine: Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*, 331; Ketin, *Genel Jeoloji Yerbilimlerine Giriş*, 1/539; Ömer Çelakal, *Kur'ân-ı Kerim'in Mucize Sırları* (İstanbul: Düş Yayınları, 2004), 172-175; Yakar, "Kur'ân'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Âyetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi", 107-108.

⁷⁹ Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılama Biçimleri* (İstanbul: y.y., 2003), 164.

⁸⁰ Talip Küçükcan - Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din* (Ankara: y.y., 2006), 48.

⁸¹ Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılama Biçimleri*, 166-169.

⁸² Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi maâni't-tenzil*, 2/229.

uyarıyor" ikazıyla depremin ahlakî yönüne dikkat çekmiştir.⁸³ 1509'da İstanbul'da vuku bulan ve "Küçük Kıyamet" olarak adlandırılan deprem sonrasındaki tartışmalar da konu ile ilgili verilebilecek başka örneklerdendir. Bu depremin ardından II. Bayezid divanı toplayarak devlet adamlarını azarlamıştır. Ona göre devlet ricali arasındaki menfaat çatışmaları ve millete uyguladıkları zulüm, depremin olmasına sebep teşkil etmiştir. Devlet erkânından şikâyetçi olan insanların bedduaları ilahî gazaba dönüşmüştür.⁸⁴ Hıristiyanlık ve İslâm dünyasından nakledilen bu örnekler gibi Yahudilik ve diğer din mensuplarının kaynaklarında da benzer örnekler mevcuttur.⁸⁵ Buna göre tarihin her döneminde yaşanmış olan depremlere doğal afet nazarıyla bakıldığı gibi bu olaylar dini bir bakış açısıyla da yorumlanmıştır.

4. Depremlerde İlahî Hikmetler

Yeryüzü, diğer canlı varlıklara benzer bir tarzda değişim ve dönüşüm evreleri geçiren özelliklere sahiptir. Bu özellikleriyle yeryüzü farklı doğa olaylarına bağlı olarak zaman zaman sarsıntılar geçirir. Bu sarsıntıların nedenselliği üzerine yapılan bazı araştırmalar depremlerin; daha önce de belirtildiği üzere bazı dinî kavramlarla açıklandığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda depremler bilimsel izahının yanı sıra Allah'tan gelen bir afet şeklinde de değerlendirilmiştir.⁸⁶ Bir araştırmaya göre ankete katılanların %22'si depremi bir "ceza", %16'sı ise "uyarı" olarak ifade etmiştir ki bu oran toplamda (%38) gibi bir rakama tekabül etmektedir. Türkiye genelinde deprem üzerine yapılan tartışmalar genellikle bu noktada yoğunlaşmıştır. Deneklerin %14,5'i depremi "kader", %8'i ise "imtihan" kavramıyla izah ederek depremin ilahî bir ceza olmadığını savunmuştur. Katılımcıların %40'ı depremin oluş sebebiyle ilgili dini kavramları kullanmaktan uzak durmuşlardır. Onlara göre deprem tabii bir olaydır. Can ve mal kaybının sebebi ise insanın ihmalkârlığından kaynaklanır. Bu söyleme göre depremi yalnızca bir ceza veya musibet olarak görmek yanlıştır. Depremin arka planındaki güce dair sorulan sorularda ise %76'sı "Allah'ın etkin güç, %24'ü "doğa" ve "yapılaşma"nın etkin güç olduğundan söz etmiştir.⁸⁷

17 Ağustos 1999 Marmara depreminin ardından bölgede yapılan bir ankette deneklere yönelik "Size göre deprem ilahî bir ceza olabilir mi?" sorusuna katılımcıların % 89.4'ü evet cevabını vererek depremin ilahî bir ceza olabileceğini belirtmiştir. Denekler arasında can ve mal kaybı yaşayanlarda ise bu oranın daha

⁸³ Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılama Biçimleri*, 150; Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 57.

⁸⁴ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 60.

⁸⁵ Halil İbrahim Bulut, "Adapazarı Depremi Bağlamında Din - Deprem İlişkisi", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, ed. Fahri Kayadibi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 15-16 Mayıs 2008), 2/248.

⁸⁶ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 87-89.

⁸⁷ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 103-104.

düşük olduğu tespit edilmiştir.⁸⁸ Erzurum ve Çevre Köylerde Dini Hayata dair icra edilen bir ankette de katılımcılara, “Size göre zelzelenin dini sebebi nedir?” şeklinde sorulara, 612 denekten %72.2’i (442 kişi) depremin, “dinden uzaklaşan ve ahlaksızlaşanlara Allah’ın bir cezası olduğunu” ifade etmiştir. Bu ankete göre bilhassa kırsal bölgelerde bu görüşün daha yaygın, şehir merkezlerinde ise daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.⁸⁹ 2011 Van depremi sonrasında yapılan bir araştırmaya göre ise katılımcıların %22’si depremi Allah’ın takdiri, %14’ü uyarı, %16’sı ceza, %34’ü imtihan, %6’sı kader ve %8’i ise doğa olayı olarak açıklamışlardır.⁹⁰ Tüm bu anket verileri dikkate alındığında depremlerin vuku bulmasında etkin gücün Allah (c.c.) olduğu düşüncesi ezici çoğunluk tarafından kabul görmüştür. Buna bağlı olarak İslâm dünyasında depremlerin genellikle dinî kavramlarla açıklandığı; kendiliğinden olan bir olay şeklinde algılanmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Depremin ikaz, imtihan, ibret ya da ceza amaçlı olup-olmadığına dair yapılan anket çalışma sonuçları İslâm âlimlerinin görüşleriyle büyük oranda paralellik arz etmektedir. Ancak âlimlere göre depremler, Yüce Allah’ın takdir ettiği yasalar çerçevesinde tahakkuk eder ve onların dinî - ahlakî boyutları daha baskındır.⁹¹ İnsanlar tarafından işlenen günahlar bazen Allah’ın (c.c.) gazabını celbettiği için yeryüzü zaman zaman depremlerle sarsılır. Tabii ki bu durum bütün depremlerin insanların günahları yüzünden olduğu veya olacağı anlamına gelmez. Bu olaylar Allah’ın (c.c.) küllî iradesine bağlı olarak gerçekleşir ve günahkârların kalbine korku salarak onların ibret almalarına imkân sağlar. Müminler bunları bir uyarı niteliğinde kabul ederek imanlarını güçlendirir, salih amellerini artırmak için birer vesile kılarlar. Nitekim Hz. Ömer Mekke’de vuku bulan bir depremin ardından halkın davranışlarına dikkat etmesi gerektiği hususunda ikazda bulunmuş, Ebû Derdâ da Dımeşk’te meydana gelen bir zelzele sonrasında halka, Allah’ın (c.c.) rızasına uygun işler yapmaları gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.⁹² Dolayısıyla İslâm dünyasında depremler genellikle bir ikaz unsuru olarak algılanmış, ahlakî kaygı dikkate alınarak tutum ve davranışlar buna göre belirlenmiştir. Sahih hadis kaynaklarında karşılaşmadığımız ve sadece Suyûtî’nin (öl. 911/1505) *Keşfü’s-salsale ‘an vasfi’z-zelzele* adlı eserinde bulduğumuz bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Ümmetim için deprem (recfe) meydana gelecek ve bunda on bin, yirmi bin, otuz bin kişi ölecektir. Bu depremi Allah muttakilere ibret, müminlere de rahmet vesilesi yapacaktır. Bu deprem, kâfirler için ise azap işlevi görecektir.”⁹³ Bu rivayete göre

⁸⁸ Ejder Okumuş, “Tabii Afetler Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 360.

⁸⁹ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 222; Bulut, “Adapazarı Depremi Bağlamında Din – Deprem İlişkisi”, 250.

⁹⁰ Merve Beyza Bala, *Deprem Yaşayan Bireylerde Dini Başa Çıkma (2011 Van Depremi Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 67.

⁹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l -Beyân Tefsîri*, çev. Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 1995), 7/506.

⁹² Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılama Biçimleri*, 32; Küçükcan -Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 57.

⁹³ Suyûtî, *Keşfü’s-salsale ‘an vasfi’z-zelzele*, 151.

deprem insanlar için bir ibret ve ikaz sebebi olarak anlaşılmış ancak günahlarına keffâret olması cihetiyle müminler için rahmet; kâfirler için ise ilahî bir azap anlamı taşıdığı belirtilmiştir.

Büyük günahlar,⁹⁴ cezaları görülmek üzere büyük merkezlere ertelenir. Küçük günahların ise küçük merkezlerde cezaları hemen verilir. Buna göre ehl-i küfrün cinayet ve küfürlerinin cezası çoğunlukla haşir meydanındaki mahkeme-i kübrâ'ya bırakılır. Müminlerin günahlarının cezası ise kısmen bu dünyada verilir. Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “Şu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmet olup ahirette azaba maruz kalmayacaktır. Onun azabı dünyadaki fitnelere, zelzelelere ve cinayetlerdir.”⁹⁵ Müminlerin küfür ehlinden daha fazla deprem gibi musibetlere maruz kalması günahlarına keffâret sayılabilir⁹⁶ ve bu sayede ahiretteki cezaları hafifletilebilir. Bu da Allah'ın (c.c.) mümin kullarına bir ihsan ve ikramı kabilindedir.

Depremler işlenen günahların bir neticesi olarak değerlendirilmiştir. İlgili âyetlerde konuya şöyle temas edilmektedir: “İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye (Allah) onlara yaptıklarının bir kısmını tattırıyor.”⁹⁷ “Bu, sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır. Allah kullara asla zulmedici değildir.”⁹⁸ “Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir.”⁹⁹ Âyetlerde geçen “İnsanların kendi elleriyle yapıp-ettikleri yüzünden” cümlesi, fert ve toplumun her bir şeyi gereğince yapmaması, ilahî sınırları aşması nedeniyle insanoğlunun yeryüzünde çeşitli sıkıntılarının suç ortağı haline gelmesi anlamında yorumlanmıştır.¹⁰⁰ Ancak ilgili âyetlerde söz konusu olan cezalar, insanların yapıp ettiklerinin tümünün karşılığı olmayıp,¹⁰¹ olsa olsa ahiretteki cezaları hatırlatmak kabilinden gösterilmiştir. Nitekim Şûrâ sûresi 30. âyetin siyak ve sibakına bakıldığında söz konusu hükmün günah-musibet ilişkisi bağlamında ele alınışının bir kesinlik ifade etmediği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Said Nursi (öl. 1960) şöyle farklı bir açıklamada bulunmuştur: Deprem gibi umumi musibetler, birçok insanın işlenen günahlara ortak olmasından kaynaklanır. Bu ortaklık ya zalim kişilerin yaptıklarına fiilen katılarak ya da taraftar olarak gerçekleşir. Böylece söz konusu musibet herkesi

⁹⁴ Büyük günahların mahiyeti ve kapsamı için bk. Abdurrahman Caner, “Fıkıh Usulü Eserlerinde Yer Alan Büyük Günah Kavramı ve Kapsamı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021).

⁹⁵ Süleymân b. el-Es'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetül-Asriyye, ts.), “Fiten”, 4277.

⁹⁶ Buhârî, “Merda”, 1.

⁹⁷ er-Rûm 30/41.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/182.

⁹⁹ eş-Şûrâ 42/30.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 20/107-108; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrül-kebir)*, 27/600; Belâ ve musibetlerin gönderiliş sebepleri için ayrıca bk. Mehmet Taşdelen, *İslâm İnancında Tabiat*, ed. Selim Gülverdi (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 53-60.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 4/295.

kapsamış olur. Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “Bir belâ, bir musibetten sakınınız ki, geldiği vakit yalnız zalimlere mahsus kalmayıp masumları da yakar.”¹⁰² Nursi bu âyet üzerinden dünyanın bir tecrübe, imtihan, teklif ve mücadele yeri olduğunu ifade ettikten sonra da şöyle bir yorum yapmıştır: Hz. Ebubekir gibilerin cehd ve gayret ile âlâ-yı illiyyîne çıkmaları, Ebû Cehil gibilerin ise esfel-i sâfilîne girmeleri için hakikatler perdeli kılınmıştır. Zira imtihan, teklif ve ilahî hikmet böyle olmasını gerektirmektedir. Eğer günahsız masumlar deprem gibi afetlere maruz kalmazdı, Ebû Cehil gibiler aynen Hz. Ebubekir’ler gibi İslâm dinine girecek, sonuçta mücadele ile manen yükselme kapıları kapanacak ve teklif sırrı bozulacaktı. Masum insanlar zalimler ile birlikte depremlere maruz kalsalar bile mazlumlar için bunda Allah’ın (c.c.) bir lütfu vardır. Zira o mazlumların kaybettiği mallar kendileri için sadaka olarak ebedi, tükenmez bir mala dönüşecek, hayatları da bir çeşit şehitlik makamında olacaktır. Dolayısıyla bu depremler, kendileri için bir rahmet vesilesidir. Depremler şer ve musibet gibi görünse de sonucu itibarıyla bazı insanları hayırlara ve mükâfatlara nail kılar. İşledikleri bazı günahlar yüzünden zalimlerin depremlerle cezalandırılması ise ilahî hikmete ve adalete uygundur. Çünkü bazı günahlar yeryüzünü öfkeliendirecek boyutta kapsamlı bir isyan hareketi olmakla birlikte mahlûkattan çoğunun haklarını aşağılayıcı bir tecavüz anlamı taşır.¹⁰³ Nursi, bu açıklamalarıyla depremin işlenen günahlara karşı kısmen de olsa bir ceza anlamı taşıdığını beyan etmektedir.

Maneviyatı zayıf olan bazı kimseler depremin, yerkürenin içinde madenlerin alt üst olup değişmesinin bir neticesi olduğunu iddia ederek onlara tıpkı amaçsız, kendi kendine olan bir olay nazarıyla bakmış, bu olayların ilahî hikmetlerini görmeyerek dalalet bataklığına düşmüşlerdir. Böyle kimselerin tutarlı hiçbir delil ve dayanakları yoktur. Çünkü Allah (c.c.) yeryüzü ve içindekileri en mükemmel şekilde ve birçok hikmete binaen yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, en küçük mahlûkattan olan sineklerin kanatlarını bile irade ve hikmetinin cilvesine mazhar kılmış, onlara lakayt kalmamış ve onları başıboş bırakmamıştır. Kaldı ki kâinatta en değerli varlık olarak bilinen insanın yaşadığı bu yeryüzünün hareket ve ahvalinin Allah’ın (c.c.) irâde, kasd ve hikmetinin dışında olduğunu söylemek batıl ve beyhude olmaktan başka bir şey değildir. Hikmetinin bir gereği olarak Yüce Allah zahiri sebepleri yaptıklarına perde kılmıştır. Deprem olmasını istediğinde bir madenin hareketini vesile kıldığı gibi başka unsurları da bu hadisenin gerçekleşmesine sebep olarak yaratabilir.¹⁰⁴ Bu hususta Cenâb-ı Hakk’ın irade ve kudretini hiç kimsenin sorgulamaya hakkı ve liyakati yoktur. Çünkü hikmet boyutuyla bakıldığında Onun (c.c.) bütün fiil ve tasarrufunun mutlak adalet ve hayırdan ibaret olduğu anlaşılacaktır.

¹⁰² el-Enfâl 8/25.

¹⁰³ Nursi, *Sözler*, 241-243; Depremin bir ceza şekli olduğuna dair ayrıca bk. ‘Amr Abdülmün’im, *ez-Zelâzil ve esbâbuhu’ş-şer iyye ve sübülü’n-necât minhâ* (Tantâ: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1993), 7-9; Mehmet Baki Bilik, “Depremleri Anlamlandırma ve Açıklama Biçimlerinin Risk Azaltma Süreçlerine Etkisi Açısından 2011 Van Depremleri”, *Dirençlilik Dergisi* 3/2 (2019), 229-237.

¹⁰⁴ Nursi, *Sözler*, 244.

Bazı âlimlere göre deprem, salt bir cezalandırılma biçimi değildir.¹⁰⁵ Ehl-i Sünnet ve Mu'tezilî âlimler genellikle deprem gibi doğal afet veya musibetleri Yüce Allah'ın bir cezası olarak değerlendirmemiş, bunların ibret, ikaz, imtihan gibi amaçları taşıdıklarını kabul etmişlerdir.¹⁰⁶ Bu görüşte olanlar "O, din gününün sahibidir",¹⁰⁷ "Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur."¹⁰⁸ âyetlerini delil göstermişlerdir. Hadis-i şerifte¹⁰⁹ belirtildiği üzere en fazla musibetlere maruz kalanlar peygamberler olmuşlardır. Şayet başa gelen her musibet bir günahattan dolayı olsaydı, peygamberler hiçbir surette musibete uğramaması gerekirdi. Çünkü onlar günah işlemekten korunmuş mümtaz şahsiyetlerdir. Dolayısıyla deprem gibi hadiselerin imtihan amaçlı olduğunu söylemek daha isabetli olarak gözükmektedir.¹¹⁰ Nitekim deprem, sırf günahkâr insanları cezalandırmak için verilmiş olsa idi İslam âlemi kadar diğer günahkâr toplumların da bu yolla cezalandırılması gerekirdi. Ancak alenî cürümlerine rağmen her günahkâr toplumun deprem vasıtasıyla cezalandırıldığını iddia etmek sözü edilen realiteye aykırıdır. Bu sebeple depremlerin günah yoğunluğu ile ilgili olmayıp fay yoğunluğu ile ilgili olduğunu söylemek daha isabetli bir görüştür. Öte yandan depremin, literal anlamda cezalandırılma şekli olmaması, onun ibretimiz ilahî bir ikaz olması gerçeğiyle çelişmez. Dolayısıyla süreci doğru okuma ve vakıaya uygun değerlendirmeler yapabileceği bu yönüyle son derece önemlidir.¹¹¹

Deprem, oluşumu ve gelişimi itibarıyla tümüyle tabii âleme; sonuçları ve etkileri itibarıyla da daha çok insanın fiillerine taalluk eden kaderle ilgilidir. Bu bağlamda kaderin tabii âleme taalluku ile ilgili herhangi bir tartışma söz konusu olmamış, asıl tartışma insanın fiillerine taalluku üzerinden yapılmıştır. Dolayısıyla depremin sonuçları ile insanın mükellefiyeti arasında doğrusal bir ilişki kurulmuştur.¹¹² İnsanların doğal bir afet olan depremi engelleme ya da geciktirme gibi güçleri yoktur ama tedbir alma gibi bir sorumluluğu vardır. Adapazarı ovasına on beş, yirmi kat bina yapmak kader olarak gösterilemez, deprem olduktan sonra da ölenleri Allah'ın takdiri olarak sunmak suçu Allah'a (c.c.) atıp sorumluları temize

¹⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 4/295; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 20/107-108; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*, 25/105; Yavuz Köktaş, "Günah-Deprem İlişkisi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 9/1 (2023), 177.

¹⁰⁶ Ebûbekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî el-Bâkullânî, *Kitâbü Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsi'd-delâ'il*, thk. İmâdüddin Ahmet Haydar (Beirut: y.y., 1957), 343; Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. İbrahim Medkûr – Taha Hüseyin (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1962), 13/367; Murat Serdar, "Depremler İlahî Bir Cezalandırma mıdır?", *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, ed. Tecelli Karasu - Mahsum AYTEPE (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 50-51.

¹⁰⁷ el-Fâtîha 1/4.

¹⁰⁸ el-Mü'min 40/17.

¹⁰⁹ Buhârî, "Mardâ ve Tıb", 3.

¹¹⁰ Serdar, "Depremler İlahî Bir Cezalandırma mıdır?", 58.

¹¹¹ Hilal Reyhanlıoğlu, "Kur'ân'a Göre İmtihan Olarak Doğal Afetler ve Doğal Afet Sonrası İnsana Düşen Sorumluluklar (6 Şubat Depremleri Özelinde Bir Değerlendirme)", *İlahiyat Akademi* 18 (Aralık 2023), 112.

¹¹² Mahsum AYTEPE, "Deprem – Kader İlişkisi", *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, ed. Tecelli Karasu - Mahsum AYTEPE (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 81-82.

çıkarmaktan başka bir işe yaramaz. Allah nasıl dilerse öyle olur ancak depreme karşı tedbir almak, onun zararlarını minimize etmek mümkündür. Bu bağlamda insan, depremin nedenini, oluş biçimini, nasıl zarar verdiğini uzmanlar aracılığıyla araştırarak tedbir alabilir. Jeolojik bir olay olan deprem yer kabuğu ile ilgili bir durumdur. İnsanların yaşamak istediği yerlerin imar, iskân planları yapılmadan önce bilimsel yöntemlerle deprem risk analizleri ve fizibilite çalışmaları yapılması gerekir. Bu tedbirlerin yanı sıra binalar deprem yönetmeliğine uygun olarak ve jeofizik uzmanlarının verdiği raporlar dikkate alınarak inşa edilmelidir. Yapıtın mimarisi, fiziki yapısı ve iç tasarımı bu raporlara göre düzenlenmelidir.¹¹³ Binayı yapacak mühendis, usta, kalfa ve işçilerin deprem konusunda bilgili, duyarlı, vicdanlı olması depremin vereceği hasarı en aza indireceği kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁴ Ayrıca yerleşim yerlerinin ova gibi düz yerlerde değil de dağın yamaçlarına yapılması depremin vereceği zararı en aza indireceği herkesin malumudur. Deprem bir doğal afettir ancak onun vereceği zararı en aza düşürmek insanın elindedir.

Hülasa depremin, günahkâr insanların işlemekte oldukları fiillerin tam bir cezası olduğunu ileri sürmek oldukça güçtür. Zira cezalar, hem maddi hem manevi yönden kendi cinsinden olmalıdır. Mesela biri arabasıyla kaza yapmışsa, bu onun gerekli tedbirleri almamasından, arabasının bakımını gereği gibi yapmamasından, sorumluluklarını bi-hakkın yerine getirmemesinden kaynaklanmış olabilir. Bu kazayı, adam fakirlerin hakkını yedi, faiz aldı, zina etti gibi günahlarla izah etmek hedefi ıskalamak demektir. Elbette bu günahların cezası vardır ama bu cezaları belli bir suçun karşılığı olarak göstermek yanlıştır. Buna karşın depremin, Allah'ın vazettiği yerleşim, yapılaşma ve yapı denetimi gibi konularda yapılan ihmal ya da suçların bir cezası olduğunu söylemek daha doğrudur. Bununla birlikte depremi Yüce Allah'ın küllî iradesine bağlı olarak insanları tehdit etmek veya uyarmak maksadıyla gerçekleşen tabii bir olay şeklinde yorumlayabiliriz. Binaenaleyh depremin duruma göre bazen ikaz ve ibret, bazen imtihan ve bazen de ceza maksatlı verilisinin mümkün olduğu söylenebilir. Çünkü bu hususta ilahî hikmetin hangi yönde tecelli ettiği ve hangi amaca matuf olduğu bizce meçhuldür.

Sonuç

Zelzele olarak ifade edilen deprem, ilahî irade ve kudret ile meydana gelen, yeryüzünde en fazla yıkımlara ve ölümlere neden olan doğal afetlerin başında gelmektedir. Bu nedenle bu tabii afet insanoğlu var olduğundan bu yana etkisini her zaman göstermiş, neredeyse tüm dinlerde dinî bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda İslâm âlimleri de depremlerin Yüce Allah'ın takdir ettiği yasalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade ederek bu inanç doğrultusunda depremlere dinî ve ahlakî bazı perspektifler kazandırmışlardır.

¹¹³ Muammer Dizdar, *Deprem* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Yayınları, 1991), 52-53.

¹¹⁴ Aydar, "Bazı Kur'an Âyetlerinin Işığı Altında Kocaeli Depremine Bakış", 125.

Depremlere maruz kalan insanların tümü aynı oranda depremden etkilenmemişlerdir. Her türlü sağlam tedbire başvuranların depremi az hasarla atlattıkları, tedbirsiz davrananların ise daha fazla can ve mal kaybı yaşadıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu doğal afetin verdiği zararın insanın ihmal ya da hatasından kaynaklandığı söylenebilir. İnsanoğlunun depremin verebileceği zararı minimize etmesi ancak sağlam yapılara yer vermekle mümkün hale gelir. Aksi takdirde; çalınan malzeme, kaçak kat çıkma, alüvyol araziye bina yapma, yetersiz denetim, çok kazanma hırsı vs. gibi ahlaksızlıklar pek çok insanın ölümüne sebebiyet verebilir. Öte yandan depremin, günahkâr insanların işlemekte olduğu fiillerin tam bir cezası olduğunun söylenmesi bazı açılardan sakıncalıdır. Çünkü deprem günah işlenen yerlerde değil, genellikle fay hatlarının geçtiği yerlerde vuku bulmaktadır. Binaenaleyh her bir günahın cezasını zahirine göre takdir etmek Yüce Allah adına hüküm vermek anlamına gelir. Determinist bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmak da, bizleri her zaman doğru bir sonuca ulaştırmaz.

Kur'ân'a göre insan, yapıp ettiği her şeyden ahirette hesaba çekilecektir. Ancak bazı günahların karşılığının ikaz ve ibret amacıyla bu dünyada da kısmen verilebileceği rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân'da anlatıldığına göre geçmiş ümmetler peygamberlerine isyan ettikleri, ilahî yasalara, fıtrata karşı çıktıkları ve ahlakî olarak yozlaştıkları için helak edilmişlerdir. Ancak geçmiş ümmetler ile günümüzde tabii afetlere maruz kalan toplumlar arasında sebep-sonuç ilişkisi bağlamında doğrudan böyle bir benzerlik kurulması her yönüyle doğru karşılanmaz. İlgili âyet ve hadisler genellikle günümüzde benzer günahları işleyenlerin helak edilen kavimlerden ibret almaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

Rivayetlere göre depremlerin çoğalmasa kıyametin yaklaştığının birer göstergesi olarak kabul edilmiş, dünyevî depremlerin ise büyük kıyametin provası şeklinde olduğuna işaret edilmiştir. Kur'ân, kıyamet tasvirlerinde bulunurken insanoğlunun bunlardan ders ve ibretler çıkarması gerektiğine vurgu yapmış, dünyevî depremler küçük ölçekli olduğu halde bu denli korkunç ise kıyametin ne derece büyük ve korkunç olacağını insan aklına havale etmiştir.

Kur'ân'da dağlar kazığa benzetilmekte ve onların yeryüzünü deprem hasarlarına karşı kısmen koruduğu belirtilmektedir. Allah'ın (c.c.) emri ile yerin altında içsel bir dönüşüm geçiren dağlar enerjisini boşaltmış olmaktadır. Böylece yeryüzü, dağların yarılmasıyla birlikte nefes alıp sarsıntılara karşı insanları korumakta, yeraltı ve yerüstü kaynakların teşekkülü de depremler sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla depremlerin oluşumu ilahî bir yasa gereğidir. Fakat bu depremler, insanların tedbirsizliği ve ihmali yüzünden zaman zaman bir felakete de dönüştürülebilmektedir. Bu durum insanların sorumsuzluğunu ortaya koyan önemli emarelerdendir. Dolayısıyla depremin doğal bir afet ya da ilahî bir azap olması insanoğlunun yapıp ettikleri ile ilişkilidir.

Geçmişte yaşayan bazı kavimler işledikleri günahlardan dolayı toplu olarak depremlerle helak edilmiştir. Daha sonraki ümmetlerde ise topluca yok oluşun yerine

daha dar çerçeveli cinayet, tabii afet vb. helak türleri vuku bulmuştur. Müminlerin zahiren şer gibi gözükse de bu tür musibetlere uğramasının günahlarına keffâret sayılacağı ve bu sayede ahiretteki cezalarının hafifletileceği naslarda bildirilmiştir. Bu müjdeli haber Allah'ın (c.c.) mümin kullarına en büyük lütuflarından sayılmıştır.

İnsanoğlunun, kendi sınırlı kapasitesiyle Allah'ın (c.c.) sınırsız ulûhiyetini tam olarak idrak etmesi mümkün değildir. Bu düşünceden hareketle İslâm âlimleri depreme, Yüce Allah'ın meşietiyile meydana gelen ve arka planı yalnızca O'nun tarafından bilinen tabii bir hadise nazarıyla bakmışlardır. Depremin bir taraftan ibret, ikaz ve imtihan maksatlı oluşunun tartışmasız; diğer taraftan ceza maksatlı oluşunun tartışmalı olduğu dikkate alındığında onun çift kutuplu olarak kategorize edilebileceğini göstermektedir. Bir kısım İslâm bilgini, günahları yüzünden helak olan bazı geçmiş ümmetleri örnek göstererek depremin bir günah karşılığı olduğu kanısına varmışlardır. Diğer bir kısmı ise asıl hesap yurdunun ahiret olduğunu ve bu ümmetin helakten korunduğuna dair hadisi delil göstererek depremin bir ceza unsuru olamayacağına karar kılmışlardır. Her iki görüşün de kendine göre haklı gerekçeleri olabilir ancak her depremi bir günahla ilişkilendirmek hatalı olduğu gibi hiçbir suç ve günahla depremin etkili olmadığını savunmak da hatalı olabilir. Dolayısıyla her olayı kendi bağlamında etraflıca inceleyip karar vermenin ve olayın asıl nedenini ise Allah'a (c.c.) bırakmanın en doğru görüş olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça/ References

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhsin Bidarfur. Kum: İntişaratu Bidar, 3. Basım, 1412/1990.
- Abdümün'im, 'Amr. *ez-Zelâzil ve esbâbuhu's-şer'iyye ve sübülü'n-necât minhâ*. Tantâ: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1993.
- Arslantaş, Nuh. *İslâm Dünyasında Depremler ve Algılama Biçimleri*. İstanbul: y.y., 2003.
- Atabey, Eşref. *Deprem*. Ankara: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2000.
- Aydar, Hidâyet. "Bazı Kur'ân Âyetlerinin Işığı Altında Kocaeli Depremine Bakış". *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 19-21 (1999), 110-148.
- Aytepe, Mahsum. "Deprem – Kader İlişkisi". *Dini İlimler Bağlamında Deprem*. ed. Tecelli Karasu - Mahsum Aytepe. 73-86. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Bâkılânî, Ebûbekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî. *Kitâbü Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*. thk. İmadüddin Ahmet Haydar. Beyrut: y.y., 1957.
- Bala, Merve Beyza. *Deprem Yaşayan Bireylerde Dini Başa Çıkma (2011 Van Depremi Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-tenzîl fi tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Cilt 8. b.y.: Dâru't-Tayyibetü li'n-Neşr, 4. Basım, 1417/1997.
- Bilik, Mehmet Baki. "Depremleri Anlamlandırma ve Açıklama Biçimlerinin Risk Azaltma Süreçlerine Etkisi Açısından 2011 Van Depremleri". *Dirençlilik Dergisi* 3/2 (2019), 229-237. <https://doi.org/10.32569/resilience.605213>
- Bolt, Bruce A. *Depremler*. çev. Ülkün Tansel. İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, 2008.
- Bucaille, Maurice. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*. çev. Mehmet Ali Sönmez. İstanbul: DİB Yayınları, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dayb el-Bağâ. Cilt 7. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Bulut, Halil İbrahim. "Adapazarı Depremi Bağlamında Din – Deprem İlişkisi". *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*. ed. Fahri Kayadibi. 247-258. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l -Beyân Tefsîri*. çev. Abdullah Öz vd. İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.

- Caner, Abdurrahman. "Fıkıh Usulü Eserlerinde Yer Alan Büyük Günah Kavramı ve Kapsamı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 360-390. <https://doi.org/10.17859/pauifd.925991>.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çelakıl, Ömer. *Kur'ân-ı Kerîm'in Mucize Sırları*. İstanbul: Düş Yayınları, 2004.
- Demirtaş, Ramazan – Erkmek, Cenk. *Deprem ve Jeoloji*. Ankara: Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları, 2000.
- Dizdar, Muammer. *Deprem*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Yayınları, 1991.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Es'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Cilt 4. Beyrut: el-Mektebetül-Asriyye, ts.
- Ezen, Ülben. "Deprem'in Fiziksel Mekanizması". *İstanbul Ticaret Odası Fen Bilimleri Dergisi* 7/1 (2005), 85-91.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî vd. Cilt 8. b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hâzin, Alaadîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fi maâni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni. *Mu'cemü mekâyîsü'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Daru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1993.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb. *el-Müfredât fi garîbu'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- İşçi, Coşkun. "Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz?". *Journal of Yaşar University* 3/9 (2008), 959-983. <https://doi.org/10.19168/jyu.52931>.
- Kâdî Abdulcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. İbrahim Medkûr – Taha Hüseyin. 20 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1962.
- Karaman, Fikret. "Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci". *Diyanet İlmî Dergisi* 56/3 (2020), 903-936.
- Ketin, İhsan. *Genel Jeoloji Yerbilimlerine Giriş*. İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası, 1977.

- KOERİ BOUN, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü. "Depremle İlgili Teknik Bilgiler". Erişim 10 Ekim 2024. <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/depremnedir/index.htm>
- Köktaş, Yavuz. "Günah-Deprem İlişkisi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 9/1 (2023), 177-188.
- Krauskopf, Konrad B.- Beiser, Arthur. *The Physical Universe*, New York: Mc Graw Hill, 14. Basım, 2012.
- Kula, Naci. "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 351-360.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî – İbrâhîm Atfeş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kutub, Seyyid. *fi Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan vd. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din*. Ankara: y.y., 2006.
- Langone, John vd. *Sayıların İcadından Sicim Teorisine: Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*. çev. Duygu Akın. İstanbul: NTV Yayınları, 2008.
- Leviy, Matthys vd. *Deprem Kuşağı Deprem Nedir? Ne Değildir?*. çev. Turgut Gürer. İstanbul: Doğan Kitabevi, 1995.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu ehli's-sünne)*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri. *el-Câmiü's-sahîh (Sahîh-i Müslim)*. thk. Ahmed b. Rıf'at vd. Cilt 8. İstanbul: Dâru't-Tabâati'l-Âmira, 1334/1913.
- Müttakî el-Hindî, Alaaddîn Alî b. Hüsâmeddîn İbn Kâdî. *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayânî – Safvet Elseka. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.
- Naimi, Sepanta vd. "Olası İstanbul Depremi ve Kentsel Dönüşüm Çalışmaları ve Alınan Önlemlerin İrdelenmesi". *Aurum Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi* 5/1 (2021), 89-108. <https://doi.org/10.53600/ajesa.564197>
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2011.

- Nursi, Said. *Asâ-yı Mûsâ*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2017.
- Okumuş, Ejder. "Tabii Afetler Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 339-373.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebir)*. Cilt 32. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Remzi, Hüseyin. *Ahtar-ı Kebîr*. Kütahya: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1309/1888.
- Reyhanlıoğlu, Hilal. "Kur'ân'a Göre İmtihan Olarak Doğal Afetler ve Doğal Afet Sonrası İnsana Düşen Sorumluluklar (6 Şubat Depremleri Özelinde Bir Değerlendirme)". *İlahiyat Akademi* 18 (Aralık 2023), 87-120. <https://doi.org/10.52886/ilak.1368344>
- Salmazem, Mehmet. "Kur'ân Perspektifinden Dünyevî Âfetler ve Deprem". *Dini İlimler Bağlamında Deprem*. ed. Tecelli Karasu - Mahsum Aytepe. 87-116. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Saylık, Mutlu. "Kur'ân'da Depremle Helâk Edilen Kavimler". *Dicle İlahiyat Dergisi* 19/2 (2017), 137-159. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3515021>
- Serdar, Murat. "Depremler İlâhî Bir Cezalandırma mıdır?". *Dini İlimler Bağlamında Deprem*. ed. Tecelli Karasu - Mahsum Aytepe. 43-72. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Keşfü's-salsale an vasfî'z-zelzele*. thk. Muhammed Kemalüddin İzzeddin. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Şakir. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turas, 1431/2009.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî (Tarihu'r-rusul ve'l-mülûk)*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maarif, 1387/1980.
- Taşdelen, Mehmet. *İslâm İnançında Tabiat*. ed. Selim Gülverdi. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Taymaz, Tuncay. "Deprem". *Cotigo Dergisi* 20 (1999), 72-87.
- Unat, Yavuz. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/231-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü'rî. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Cilt 4. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Wicander, Reed- Monroe, James S. *Historical Geology Evolution of Earth & Life Through Time*, USA: Cengage Learning, 8. Basım, 2016.
- Yakar, Hüseyin. "Kur'ân'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Âyetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi". *Usul İslâm Araştırmaları Dergisi* 33 (2020), 103-130.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. sad. M. Nur Çetin vd. 9 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

Yolcu, Mehmet – Tokay, Ayşe. “Zilzâl Sûresindeki Kıyamet Sahnesi ve Depremlerin Yol Açtığı Psikolojik Haller”. *SADAB I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu*. 405-425. 28-30 Nisan 2018, Antalya.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ iki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986.

